

**FITADIDIAN'I M. RATAVA ANDRE,
NANATRI-MASO NY FANDEHAN-JAVATRA,
MONINA AO AMPASINAMBO**

M. RATAVA André appelle "mémoire d'un témoin oculaire des événements" son témoignage sur l'insurrection telle qu'elle s'est déroulée dans l'arrière-pays de Nosy Varika, dans la région d'Ampasinambo. Mais il n'a pas été qu'un simple témoin oculaire. Il a participé à l'offensive lancée contre les troupes françaises en tant que chef de guerre. Son témoignage se trouve confirmé par les rapports militaires officiels. Ratava est ainsi cité, pour la période allant du 10 juin au 10 juillet 1948, comme étant un des chefs obéissant au commandement militaire du Maréchal Lehoaha et à la présidence de Ralaivao Joseph, pour le groupe Nord, situé au Nord-ouest d'Ampasinambo. Avec Lezoma d'Ambodinonoka, il possède comme armement un pistolet mitrailleur et 6 fusils (8 H 199 d 2 annexe 7. Organisation des rebelles) SHAZ (Service d'Histoire de l'Armée de Terre, Vincennes)

Lucile Rabearimanana

Izaho, RATAVA André, ~~tamin'ny taona 1911, tao Anivorano I, Kantao Ampasinambo, zanak'i Ranambaka Antoine sy Razanamanga Victoire, samy efa maty, nonina teto Ampasinambo, no mitantara ny raharahan'ny 1947 amintsika izao.~~ Tsy mba lovantsofina ity, fa izaho izay nanoratra mihitsy no nanatrika ny Tabataba tamin'ny 1947, na ny niandohany na ny niafarany nandritra ny 18 volana taty amin'ny faritr'Ampasinambo. Toy izao no nahatonga ny Malagasy niady tamin'ny Frantsay mba ho tolom-panavotana sy ho famerenana ny Fiandrianam-pirenena.

Namaky ady tamin'ny Alema ny Frantsay tamin'ny taona 1939, ka nanampy azy tamin'izany ny Amerikana sy ny Anglisy niaraka tamin'ireo zanataniny avy. Tamin'ny taona 1945 dia resy ny Alema, taorian'izay dia nivory tany San Francisco ireto mpikambana nandresy, ka nanao "dina". Toy izao izany dina izany :

"Ireo zanatanintsika dia niaraka niady tamintsika, ka izao nahazoantsika fandresena izao. Noho izany dia mba homentsika fahaleovantena,

mangarangarana izy ireo mba ho mari-pankasitrahana azy" (Charte des Nations Unies).

Io taona 1945 io ihany, dia nify Solombavambahoaka ho any amin'ny "Assemblée Nationale" any Frantsa i Madagasikara ; nisy Vazaha ary Gasy telo lahy, dia Ravoahangy, Raseta, Rabemananjara. Nivory tany amin'ny "Assemblée" ry zareo, ka tsy nihambahamba fa nangataka io fahaleovantena io, nefà tsy nisy vokany izany fa herim-po very maina. Dia namorona antoko politika izy ireo nitondra ny anarana hoe MDRM, na Mouvement Démocratique de la Renovation Malagasy, izany hoe Fihetsiketseham-bahoaka manao ny Tolom-panafahana. Voalohan'ny taona 1946 no niforonan'izany antoko politika izany. Tokony ho tao anatin'ny telo volana dia feno MDRM i Madagasikara. Ny Parti Démocrate Social Malagasy na ny PADESM kosa ny an'ny mpitonundra fanjakana frantsay. Ny ankamaroan'ny mpiasam-panjakana dia PADESM daholo. Ny volana mey 1946 kosa no nananganako ny biraon'ny MDRM teto Ampasinambo. Ka ny tenako, Ratava André, no lany sekretera jeneraly, Razafimahéfa Charles vadim'ny sazifamo (sage-femme) teto no prezidà, Pastora Jozefa Noëlsion no mpanolotsaina. Nisy sivy lahy izahay no nitantana ny birao.

1896-1946 : dimampolo taona nahazanatany, tsy mbola nisy fahaleovantena azo. 1896 ary 1947 : iraika ambin'ny dimampolo taona tsy mbola nisy ihany. Nihetsika ny Malagasy tia tanindrazana tao Moramanga, ny 29 mars 1947, satria tsy nety nanome ny fahaleovantena ny Frantsay ary tsy nety niala teto Madagasikara, fa nanohy ny fanandevozana ihany. Ka dia nanomboka nandroaka azy ireo ny tia tanindrazana malagasy. Nanomboka nisambotra ny lohandohan'ny MDRM rehetra nanerana ny Nosy ny fanjakana frantsay. Ny ankamaroan'ireo voasambotra dia tsy tonga tany amin'ny tranomaizina izay ampidirana azy, fa novonoina teny an-dàlana, ka izany no nahatonga ny mambran'ny MDRM izay mbola tsy voasambotra ho nitam-piadiana ka niady.

Hatreto Ampasinambo

Ny voalohan'ny volana avrily 47, dia nahazo fiantsoana avy tamin'ny namana MDRM any Sahavato aho ka nandeha tany. Raha tonga tany aho dia nambarany fa lainga ny voalazan'ny gazety vazaha hoe : "*Jiolahy maromaro no nananika ny tanànan'i Moramanga hangalatra fa tsy nahomby, be ny maty sady resitosika*".

Tsy marina io, fa manomboka izao ny Malagasy tia tanindrazana miady amin'ny Vazaha frantsay mba ahazoantsika ny fahaleovantena. Hatramin'izao dia ampiomano ny vatan-dehilahy rehetra feno 21 noho miakatra samy hiondam-basy, hanana lefona, antsy lava. Raha tafaverina teto an-toerana aho dia nilaza tamin'ireo namako tato amin'ny birao mba samy hanao toho-tsotrina amin'ny eto an-tanàna hilaza izany vaovao izany. Soritako manokana etoana fa hatramin'ny

fotoana nahatafatsangana ny biraonay tamin'ny avrily 1946, dia tsy nitsahatra aho nanelanelana na niaro ny olona mpiray tanindrazana amiko tamin'ny tsindry hazolena na ny tsy marina atao'nireo manam-pahefana teto an-toerana : na "sefo de pôsitra", na governora na kantao, na miaramila (gardes indigènes).

Taitra daholo izany ny vahoaka rehetra taty amorontsiraka atsinanana. Nihetsika i Manakara ny 31 marsa 1947 ; nihetsika koa i Mananjary. Tsy niditra ny tanànan'i Mananjary aloha ny tia tanindrazana, fa namono ny Vazaha rehetra teny manodidina teny. Tsy namono Vazaha hafa toy ny Anglisy, na Sinoa sy ny sisa, fa ny Vazaha frantsay ihany. Nandrava an'i Vohilava koa mba ahazoana fiadiana no anton'izany. Dia nandeha niroso nianavaratra ny Tafika malagasy. Heno fa tonga tao Befody ny Tafika. Ny fitsahoan'ny olona azy dia ny hoe : miaramila zolo (Zoulou) no namono ny Sefon-kantao, nandositra daholo ny mpivarotra. Nisy mpanatitra korie (courrier) nandeha tany Befody, nefà niverindàlana raha naheno an'io loza io. Nilaza tamin'ny governora teto Ampasinambo izy fa misy miaramila gasy namono ny Sefon-kantao tao Befody. Mba hanary hevitra ny fokonolona teto fa hoe fahavalox na miaramila zolo tokoa izany, fa tsy miaramila gasy, dia niatrana am-bava-basy ny miaramila Gardes indigènes teto izay nisy hatramin'ny 12 lahy.

Nandao ny tanàna daholo ny olona teto, ka samy nitondra ny vady amanjanany any anaty ala. Namboly vary tany an-tanimbary izahay no nahita ny fokonay, mba vaky nilefa daholo niakandrefana.

Rangahy iray, Malama no anarany, nanara-dia, ary nanontany hoe : - Eo My (ihany) André va ? Rafozako namaly azy hoe : "Atô anô akory ma ? (Ataonao inona moa ?). Misy zavatra holazaiko aminy, hoy ilay rangahy. - Mandehana aty ianao ka avelao ny antsinao, hoy ny rafozako. Dia tonga tety aminay ilay rangahy izay hita fa tena malahelo tokoa ny fijery azy. "Ino vaovao ?", hoy aho. "Rava ny tanànantsika, tonga ao Befody ny fahavalox, izany Zolo izany. Maty ny Kantao tao Befody, nandositra ny mpivarotra rehetra, ka dia miambina amina basy ao antseranana atsimo ao ny miaramila sy ny fonksionera rehetra. Dia samy nandositra daholo ny olona tao, ny fokontsika dia ho any an-dohan'i Ndranolava, ka miakara ianao fa nirehitra ny tanàna".

- Tsy fahavalox izany **rangahy**, hoy aho namaly azy, fa miaramila gasy. Ny MDRM izany, handroaka ny Vazaha. Atero any anaty ala ny vady amanjanakareo ; ilazao ny vatan-dehilahy mba samy hiakatra any an-tanàna, ka mitondrà vola ariary efatra (20 francs malagasy) hividianana karatra MDRM daholo, fa tsy misy zavatra atahorana izany ka ilazao ny olona.

Tsy namboly vary intsony izahay mianakavy, fa dia niakatra teto antanàna izay nangingina tsy nahitana olona : ny vahoaka rehetra nandositra ; ny fonksionera sy ny miaramila niambina no tao an-tseranana atsimo tao. Raha tonga

tao an-trano aho, dia ny fanaovana "emballages" ny entam-barotray sy ny fanesorana ny "étagères" no nataoko, satria moa nivaro-damba izahay ny taona 1945 hatramin'ny 1947. Ary akory ny tebitebin-tsaina nahazo ahy, raha naheno fa nandositra daholo ny mpivaratra tany Befody sao ho faty. Ny hany tokiko dia izao : Nanao sora-baventy natao peta-drindrina teo am-baravarana manao hoe : Birao politika MDRM Ampasinambo. Nisy vary fotosy be dia be tao amiko, vadimbarotra io, ka raha tonga izy ireo dia homeko amin'io vary io. Tsy vonoina aho dia tsara, vonoiny aho dia asa e ! Nefa ny tokim-poko dia izao : mambra MDRM ireo ka namana.

Folak'andro dia niakatra ny vatan-dehilahy avy nanatitra vady amanjanaka tany anaty ala. Nanomboka tamin'izay ny fizarana ny karatra MDRM. Napetrako teo an-davarangana ny zanako, Lahitody, niambina. Raha misy fonksionera hitany fa ho avy dia mikohaka izy mba ahafahako manafina ny "carnets de reçus". Iny tokoa, tamy ny governora nilanja basim-borona, nivoaka teo am-baravarana aho mba hiarahaba azy, sady nanontany azy hoe : "Inona ny vaovao Ragôva ?". Dia namaly izy hoe : Nisy fahavalو tonga eny Befody, miaramila Zolo, ka narmono ny sefon-kantao Befody ; ka ny mahagaga dia nandositra daholo ny olona teo an-tanàna, ny fahavalو anefa ho tonga, izao izahay dia miambina ao miaraka amin'ny miaramila.

Dia hoy indray aho : Na izaho aza mba gaga, voatery niakatra aho fa ny entako tsy ariako eto na lefona, na antsy, izay ananako dia hiarovako tena. Omeo basy aho raha ampy mizara ny basinareo. Tsy misy hoy izy, ny ahy aza "calibre 16", sady hoy izy nanampy : Tandremo tsy handehandeha amin'ny alina fa hisy mpisafô amin'ny tanàna. Dia hoy ny navalin'ny rafozako : Iagà. Mizakà ary fa raha sendra anay mivoaka dia ho voalefona, fa samy miaro tena izao.

Ny ampitso maraina dia tonga teto Ampasinambo Ramose Telolahy, mpampianatra fanjakana teny Ambatoharanana, nanambara tamin'ny "Sefo de pôsitra" sy Ragôva, fa tonga ao Ambodialampona ny tafika MDRM, fa tsy Zolo ka anjaranareo ny mandinika. Dia lasa niverina izy. Teo no ho eo dia nitady olona roalahy hitondra entana Ragôva fa hanati-bola any Nosy Varika hono. handositra anefa ny tena marina ka nosakanako ilay olona roalahy hitondra ny entany. Voatàna ao Nosy Varika ao anie ianareo e !... Dia nijanona izy ireo. Lasà 'Sefo de pôsitra' mivady, ny governora Ralahy mivady samy nitondra ny entana izay zakany ; miaramila "gardes indigènes" roalahy no niaraka taminy mba hiaro azy. Ny harivan'io andro io dia tonga tao amin'i Pastora Josefa Noëlson, izay nipetraka teo amin'ny misy ny Ecole officielle izao ny tranony, ny lehiben'ny miaramila teny an-dakazera, ka nampiantso ahy ny pastora. Dia hoy izy tamiko : - "Tonga io ny serzà (sergent) manontany amintsika momba izao tafika ao Ambodialampona izao. Izany no niantsoako anao". "Eny, misaotra Rapasy, hoy aho. Izany tafika ao Ambodialampona ao izany dia Tafika malagasy MDRM, handroaka ny Vazaha frantsay, fa tsy mety manome ny fahaleovantena ho an'ny

Malagasy. Dia hoy ilay sergeant : "Inona ary no tokony ataonay, satria izahay dia Gasy sahala aminareo koa ?". Dia hoy aho namaly azy : "Ialao ny lakazera, manatona ety aminay, manaova fitafiana sivily (tenue civile), avelao eny ny basinareo, miaraha aminay". "Tsy ho fatin'ny sefon'ny distrika va izahay ?" - "Lazaiko aminao sefo fa efa maty izy izay". Dia nitomany izy ka rehefa tony izy dia nisaotra ahy, ary nody tany aminy.

Raha tonga teny an-dakazera izy dia namory ny miaramilany ary nilaza hoe : "Izao dia ny olona eto an-tanàna no hamono antsika, ka dia izay hevitsika no hanontaniako. Nefa tsy nisy namaly fa samy nandamina ny entany ny miaramila ka nandositra niatsinanana iny alina iny ihany. Ny ampitso dia heno fa tonga ao Vatoatody ny Tafika malagasy. Ary androtr'iio ihany dia **naniraka** olona roalahy ho eny Vatoatody aho, ary nampitondra taratasy, ka toy izao ny vakiny :

Ho an'ny lehiben'ny Tafika malagasy, tonga eto Vatoatody.

"Tsy misy Vazaha frantsay eto Ampasinambo, ny sefo de pôsitra, ny governora ary ny miaramila teto aminay dia lasa nandositra niatsinanana daholo. Tanàna tsy miady Ampasinambo. MDRM daholo ny ankamaroan'ny olona eto. Lazao ny andro hiakaranareo eto aminay". Hoy Ratava André. Sekretera Jeneraly Birao politika MDRM. Teny am-bava no valiny azy hoe : "Afeno daholo ny lakanareo, fa tsy maintsy tonga ao an-tanàna izahay ampitso maraina" (tadidiko fa sabotsy io andro io).

Nandefia taratasy amin'ny tanàna manodidina rehetra aho, ary tamin'io fotoana io ihany dia niantso ny vatan-dehilahy matanjaka rehetra ho tonga ao Ampasinambo ny zoma hariva, ka nampitondra lefona na antsy isam-batan'olona ary vary fotsy 10 kapoaka atao sakafon'ny vahiny. Feno olona ny tanàna ny harivan'io. Ka novoriako ny fokonolona iny alina iny sady nilazako hoe : "Mitsena ny vahiny eo an-tseranana isika ny ampitso maraina, samy mitondra lefona na antsy, ny vehivavy eto an-tanàna dia samy manao kafe isan-trano homena azy ireo".

Sabotsy maraina be dia indro fa tonga tokoa ny lehibeny. Nitondra basy ny sasany, nitondra lefona sy antsy izay nanelatselatra nohon'ny tara-masoandro ny sasany. Rehefa tafita daholo dia niakatra teto an-tanàna, ary dia tonga dia nikabary : "Ilazana ianareo fokonolona eto izao. Zanatany frantsay nandritra ny 50 taona isika Malagasy, ka raha vita ny Ady Lehibe faharoa teo, 1940-1945, dia nanao fanekena tany San Francisco ny Amerikana, ny Frantsay sy ny Anglisy. Toy izao izany dina izany : "Nandresy ny Alema isika niaraka tamin'ny zanatanintsika ary koa mba ho mariky ny fankasitrahantsika azy, dia homentsika Fahaleovantena madiodio izy ireo". Ka izao dia efa 51 taona no na ha-zanatany antsika, nefy mbola tsy omeny, ka dia horoahina izy na vonoina aza raha tsy mety hiala. Noho izany, raha misy Vazaha frantsay eto aminareo dia ilazao fa hovonoinay, ary izany no anton-dianay. Soritana anefa fa tsy mamono Vazaha

anglisy, na sinoa, sns. izahay, fa Frantsay ihany. Nefa raha misy kosa Malagasy miray fo amin'ny Vazaha, dia vonoinay koa.

Dia hoy aho : "Misaotra anareo tonga aty aminay, ka faly sy markasitraka izahay. Ny Frantsay dia tsy misy eto aminay, ny mpanao fanjakana teo hatramin'ny miaramila dia nandositra daholo"... Nomena trano izy ireo ary nozaraaina vary. Nandritra ny telo andro izy ireo dia nipetraka teto nitaditady sao dia mbola misy mpanao fanjakana na miaramila mafinifina eny an-tsaha. Tamin'ny andro faharoa dia nahita miaramila roalahy niafina teny amin'ny ala atsimon-tanàna, ka novonoiny. Ny andro fahatelo dia nodorana ny trano tsara tarehy "rezidansin'ny Sefo de pôsitra". Saika nodorana koa ny fiangonana katolika, nefo nosakanan'ny kristiana dia navelan-drizareo ihany. Nomeny baiko aho mba hamory ny lehilahy matanjaka rehetra eto amin'ny kantao ka hitondra azy ireo any Mananjary fa amin'ny tapa-bolana dia hiditra hiady any. Dia nandefa naoty isan-tanàna indray aho niantso ny matanjaka rehetra ho tonga eto Ampasinambo, 10 andro mialohan'ny handehanana any Mananjary.

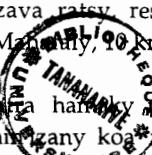
Ny ady tao Mananjary

Ny faha-folo andron'ny niantsoana ny matanjaka rehetra dia tonga teto andrenivohitra ny Kantao izy ireo. Nisy 50 lahy no vory teto, ary samy nitondra vatsy daholo fa handeha hamony ny lasy ao Ambodimana izay efa nisy miaramila alinalina tao, miandry baiko ny hiakarana ao Mananjary.

Tokony ho 5 km andrefan'i Mananjary no misy io tanàna io. Serzà no mari-boninahitra nomen'ny fokonolona ahy hitondra ireto miaramila ireto ho any amin'ny "camp". Nony tonga tany izahay dia nozaraaina andiany roa. Ny ankamaroany dia nalefa tery amin'ny toby ao Lavakianja izay notarihin'ny kapiteny Vanombelona. Ao amin'ny sinin-drano Mananjary amin'ny fotoan'andro izay mbola hoferana no hidiran-drizareo hanafika. Izaho sy ny namako vitsivitsy dia nipetraka tao Ambodimana izay nisy ny Jeneraly Razafy, lakazeran'ny miaramila no hiakaranay. Ny zaodahiko Boto Manjaribe dia nalefa tany amin'ny komandà Rabetata, miambina ny lâlana miakatra any Fianarantsoa. Ao amin'ny ladoany no kendreny, hasiana ny Kapiteny Ngasay, lehiben'ny miaramila tao amin'ny garan-draopilanina. Miaramila zanatany kosa no niambina tao Ankatafana, atsimon'i Mananjary io. Nivory ireo mpitari-tafika nanapaka ny andro hidirana hiady ao Mananjary, ka tapaka fa alakamisy alina no fotoana hidirana. Raha vantany vao mposaka ny volana fenomanana dia samy miditra ny tanàna daholo ny miaramila amin'ny toerana tandrify azy avy. Nozaraaina antoko telo ny miaramila nikomandin'i Jeneraly Razafy : ny voalohany notarihin'i Kapiteny Nantsy, ny faharoa notarihin'i Kapiteny Botobebaka ary ny fahatelo farany, izay nisy ahy, dia notarihin'i Jeneraly Razafy. Niditra an-dakazera daholo ireo. Ny zandary izay mpitifitra ny gadra politika tao an-tranomaizina dia taitra ny fahatongavan'ny miaramila malagasy ary nandositra.

Novakianay ny varavarany tranomaizina. Nisy dimy lahy ireo mambran'ny MDRM nigadra ary mbola velona na dia efa naratra mafy aza. Dia naterinay tao amin'ny toby vonjimaika tao Ambonaramena, 5 km andrefan'i Mananjary izy ireo mba hotsaboina.

Nandroso teny Ampasimandrora ny miaramila malagasy. Nahazo babo 160 sivily (civil) izay nalefa tany amin'ny toby koa. Tonga amin'izay ny miaramila sonagaly (sénégalais) nanohitra anay, ka nahafaty an'i Kapiteny Nantsy, dia nihemotra izahay ka niverina tao Ambonaramena niala sasatra. Niditra indray ny maraina nazava ratsy resy tosika anefa izahay ka voatery nihemotra tao amin'ny tanàna Mahafaly, 10 km andrefan'i Mananjary.

 Ny zoma iny vao niakata hanohitra ny ladoany ny miaramila tarihin'i komandà Rabetata. Sahala amin'zany koa*ny miaramila notarihin'i Kapiteny Vanombelona, niditra tao amin'ny "Bassin". Andriamatoa Manjaribe Pierre, valilahiko, dia voan'ny bala tamin'ny tètana havanana tamin'ny fiakarana tao amin'ny ladoany, ka nandeha tany amin'ny toby i Jeneraly Razafy izay nisy ahy, ary nanolotra ny basiny "mousqueton 75", basy nentiny fony izy avy nanao ny fanompoam-pirenena tamin'ny 1945. Nangatahiko tamin'i Jeneraly io basy io hotanako, ka dia nekeny ary nankininy tamiko ny fitokisany hitana io basy io sy ny fitokisana hiahy an'i Manjaribe. Nalefa hitsabo tena tany Antanimazana izy. Tao no nisy ny birao miaramila sahabo ho 30 avy eo Mananjary. Tamin'ny fahafatra alin'ny nipetrahanay tao amin'ny "camp" Mahafaly dia nisy fahaterena tampotampoka nahazo ny miaramila, ka voatery nifindra tao Ambodimana indray ny toby izay naharitra ho iray volana teo. Nisesisesy ihany ny fanafihana nataonay an'i Mananjary, nandritra io fotoana io, ka ny tena mafana dia ny nangatahako miaramila 20 lahy ho entiko hiditra an'i Mananjary tamin'i Jeneraly ka nomeny. Nitondra vary sy ro izahay mba hohaninay ao Ambonaramena ny harivariva alohan'ny hidirana ao an-tanàna. Marihina fa efa nataon'i Jeneraly ho gradin'ny Kapiteny aho tamin'io fotoana io. 20 izahay no nitondra basy ; ny Kapiteny Lifa nitondra "Massee 36". 30 lahy ny miaramila napetrakay niambina entana teo amin'ny toby. Teo amin'ny rano fandroan-gadra no hilomanosanay ka niampita nahazo an'Andovosira. Navela teo amoron-drano ny fitafiana dia lasa nilomano, nataoko "en bandoulière" ny basiko,nofatorako amin'ny lohako ny afokasoka, novimbiniko ny tavoahangy nisy lasantsy. Filomanosana nitsaitsaika no nataonay dia tody soa aman-tsara teo Andovosira. Notondrahako lasantsy ny trano voalohany hitako, dia nasiako afokasoka ka dia nirehitra ny trano. Taitra i Mananjary iray vohitra, velona ny jiro gilaoby elektrika lehibe teo amin'ny bazaribe. Nifoha namono afo ny olona dia nivadika tany amin'ny trano fahadimy izahay, ny olona variana mamono afo tamin'ny trano voalohany, dia nodoranay koa ny trano anankiroa nifanakaiky. Nomeko baiko ireto namako mba hiverina, ka nitsaitsaika nilomano indray. Tsy nataoko an-damosina intsony ny ahy ny basy, fa nosarihiko anaty rano, ny an'ny Kapiteny Lifa no nataony an-damosina.

Hitan'ny miaramila tao Bazaribe ny "culasse mobile" nanjelanjelatra, dia notifirin'ny miaramila ka maty tao am-povoan-drano i Lifa.

Ny maraina dia tonga teny Ambodimana izahay 19 lahy, dia nomena ny grady komandà aho tamin'izany. Nanao valim-panafihana indray andro ny Frantsay, ka ny fiaramanidina "La Paille Rouge" no nidaroka baomba ny "camp" nisy anay. Nandritra ny adiny roa izany fanafihana izany kanefa tsy naninona ny toby noho ny fitahian'Andriamanitra sy ny razana.

Taty aoriana lavitra, vao maraina be dia nanafika ny tobin'ny Kapiteny Vanombelona ny Frantsay. Taitra izahay teto amin'ny "camp" andrefana, ka nilaza tamin'ny miaramila aho, fa hanohitra na dia tsy teo aza ny jeneraly fa namangy ny havany. Ka raha hitany fa vonona izahay dia nanapoaka basy indray mandeha ny fahavalو. Niaraka tamin'izay dia rakotra zavona matevina ny toerana nisy azy ireo. Na olona, na hazo dia tsy nisy hita. Voatery aho nilaza tamin'ny miaramila hoe : "Hitifitra indray mandeha ao anatin'io zavona io aho, dia handeha hihemotra ery andrefana isika". Ary nitifitra aho dia niala teo izahay, ka tonga teny amin'ny manda andrefana. Nodoran'ireo fahavalо ny tobinay, dia nifindra toerana indray izahay ka namonjy ny tanàna lamborano, avaratra andrefan'Ambodimana. Roa volana katroka no nijanonako tany Mananjary niady, ka nandritra izany fotoana izany dia tsy nijanona ny fanafihana ataon'ny andaniny sy ny ankilany. Teo lamborano no nangataka hiala sasatra aty Ampasinambo aho ka nahazo 15 andro.

Ny ady tao Marolambo

Roa andro taorian'ny nahatongavako avy any Ampasinambo, dia nihaona tamin'ny Pastora Josefa Noëlsen aho, ka toy izao ny resadresaka nataonay :

- "Ao Marolambo ao dia misy miaramila frantsay miaro ny tanàna, ka ny Tafika malagasy dia tsy misy sahy miakatra ao nefo maro ny "réservistes". Ka mety ho sahinao ve ny hiditra hiady ao, hoy izy, nanontany ahy. Dia hoy aho namaly : "Sahiko dia sahiko tokoa, ary ampitso ihany dia hitondra miaramila izay mazoto hanafika any aho".

Ny ampitso tokoa dia nampilahatra ny miaramila tao amin'ny toby aho, ka nilaza tamin'izy ireo hoe : "Izay mazoto ho namako hiady any Marolambo dia milahara aty. Tsy ilaina intsony ny hamonjy mpimasy, fa ny Razana sy ny Tanindrazana no hitahy antsika". Vetylety teo dia 50 lahy no nilatsaka antisitrapo handeha hiaraka amiko hiady any Marolambo. Dia roso ny dia nianavaratra. Tamin'ny andro faharoa, dia tonga tao Andranombalava, faritr'i Marolambo izahay. Ka araka ny fanaonay dia ny miaramila no mitady ny trano hatoriana fa izaho kosa manodidina ny tanàna. Vita ny "la ronde" nataoko, ka raha niverina aho dia nahita ireo miaramilako mbola mijanona eo an-tokontany,

ka nanontany azy ireo aho : "Aiza ny trano ?". Hoy ny iray teo : "Nitady ihany izahay fa tsy nisy nanome ny olona eto". Nanome baiko ireo miaramila aho nilaza hoe : "Roahy ho tonga aty an-kianja be ny vatan-dehilahy rehetra eto an-tanàna, ka izay malaina hivoaka dia vonoy".

Poa toy izay dia feno hipoka ny kianja. Dia hoy aho : "Inona no antony tsy hanomezanareo trano anay ? Nitondra vatsy izahay fa tsy nibaby trano. Ary ny dianay dia hiady amin'ny Vazaha ao Marolambo, hanavotra an'i Madagasikara amin'ny fanandevozana. Henonay fa mifandray an-tendro amin'ny Vazaha ianareo. Dikan'izany dia naman'ny fahavaloo ianareo, ka manomboka hatreto dia hiady isika raha tsy omenareo trano izahay".

Raha nahare izany ny anti-dahy marobe dia nivalo sady nandohalika ary nilokaloka fa tsy maintsy omena trano izahay. Dia hoy aho nanampy : "Tandremo ary tsy hivoaboaka amin'ny alina fa voatifitry ny mpiambina".

Ny ampitso, andro sabotsy io, no niala teo izahay ka tonga tao Lavajiro, toby misy ny Tafika malagasy. Nitsena anay ry zareo, ary nanome trano sy kafe. Nisy jono velona nentinay tamin'ny tabataba araky ny torohevitra nomen'ny mpimasy nalevina ery am-bava lâlana mandeha any Marolombelona. Avy nandevina io izahay vao niditra nisotro kafe. Izy io dia fanafody handrava lahatra ny fanafody betabà nataon'ny mpimasy gasy miaraka amin'ny Vazaha mba tsy hahafahan'ny Tafika malagasy miditra ny tobin'ny Frantsay. Rehefa avy nisotro kafe dia roso hiakatra ny tobin'ny Frantsay ao Marolambo sady nijerijery ny lâlana. Tafiditra tao an-tanàna izahay, dia nisy poa-basy iray nalefan'ny "santinely" (sentinelle), ka nikasa hanao boribory hanodidina anay ny Vazaha. Noho izany dia niverina nody izahay.

Ny folak'andron'io dia tonga ny miaramila gasy 250 lahy notarihin'ny komandà Lezoma avy amin'ny kantao Androrangavola mba hanampy anay. Ny hariva misasakalina dia niala tao Lavajiro ny miaramila gasy hanafika satria misy elanelana ihany Marolambo sy Lavajiro, sahabo ho 15 km eo ho eo.

Vao mangiran-dratsy dia tafiditra tao an-tanàna izahay, nihazo ny tranom-bahiny ka voatsenan'ny mpiambina tamina poa-basy roa. Niaraka tamin'izay dia nihazakazaka nanatona ny rezidansy izaho sy ny miaramilako telo izay samy manana basy natanjaka avokoa (Masse 36), ny sisan'izay dia antsy, lefona. Ny tetik'ady dia ny hiditra ao an-tanàna, ao an-trano hanao tetik'antsy ny miaramila frantsay, nefo tsy afaka nohon'ny tifitra variraraka nataon'ny fahavaloo. Voatery nanao "position couchée" teo an-tokontany izahay telo lahy, Botoarivo teo ankavanako, Mahatsiaro teo ankaviako. Sahabo ho dimy metatra avy ao amin'ny "résidence" io nisy anay io. Ny miaramila rehetra dia tao aorianay. Izahay moa dia kely bala ka tsy dia atao matetika loatra ny tifitra raha

tsy hoe azo antoka. Ny an'ny Frantsay indray dia tena variraraka miampy tsipy "grenades" sesehena.

Rehefa nazavazava ny andro dia indro nisy miaramila vazaha iray nivoaka nianatsimo namonjy vodina laoaty nikendry hitifitra ahy. Dia hoy ny miaramilako iray ato afara : "Indro, mon Colonel (efa colonel aho tamin'izay) misy Vazaha mikendry hitifitra anao ery atsimo ery". Tsitapitapitr'izay dia nitifitra izy ka dia tafiditra tao an-tsotiko ankavia ny bala kanefa tsy nahaloaka, ary dia nalaiko tamin'ny fanondroko dia latsaka. Fanina anefa ny masoko. Nihevitra ahy ho maty ny miaramila gasy miaraka amin'ny Vazaha, ka dia hoy izy ireo : "Io leiretsy vonjeo fa maty e !". Dia tamy ry zalahy miaramila efa-dahy be izao hanatona hijery ahy, nopenahako indray mandeha dia maty avokoa. Avy eo aho nanao antso tamin'ny teny frantsay izao teny izao : "Aoka ianareo hitolo-batana ary atolory anay ny fiadiana fa raha tsy izany dia haripakay daholo ianareo". Avy teo dia nibaiko ireo miaramilako aho nanao hoe : "Barabory ! en avant, coupe coupe !". Nihorakoraka ny miaramilako hanao tetik'antsy, nef a tsy tanty fa ny fiadiana rehetra izay nisy tao dia napoakan'ny vazaha avokoa : mitraezy (mitrailleuses), mitraety (mitrailles), "mousqueton", grenade...

Mbola samy namitsaka tamin'ny toerany aloha. Dia iny indray ilay Vazaha nitifitra ahy avy tao atsimo. Nifindra nianavaratra namonjy vody laoaty iray indray. Mbola nikendry ahy izy kanefa izaho koa dia mba nikendry azy. Nieritreritra aho fa raha hitifitra ahy izy dia tsy maintsy mihataka ny vodina laoaty niafenany mba ahafahany mikendry ahy tsara. Inona tokoa fa dia nihataka ny anao lahy. Nandrasako tsara fa raha vao mivoaka eo dia ahy. Nihataka ny laoaty izy mba hitifitra kanefa ny ahy no tonga aloha. Ka dia voa teo amin'ny tratrany izy, ary maty. Mbola niantso ny miaramilako fanindroany aho mba hiditra ao kanefa mbola tsy tanty ny tifitra variraraka. Namitsaka ihany izahay ka tokony ho tany amin'ny dimy ora sy sasany dia niantso fanintelony ihany aho, kanefa tsy nisy namaly intsony fa nangina. Amiko dia midika fa lasa daholo ny miaramilako, ary dia lasa tokoa ry zareo afa-tsy ny miaramila roalahy mpiambina ahy. Izahay telo lahy izany no sisa teo am-povoan'ny kianja. Nibitsika tamin'izy roa lahy aho mba hiala amin'io toerana io. Dia nampidiriko anaty mözety ny bala anankiroa sisà tavela. Dia nanao dia mianotra izahay, mba hahazo ny lâlana atsinanana ambanin'ny rezidansy. Tsy miamboho lahy marko no fady lehiben'ny fanafodin-drazana. Raha tonga teo amin'ny lâlana dia niamboho ny fahavalao ka nitodika niatsinanana lâlan-tokana hiverenana hody any amin'ny "camp". Raha nahazo ny tranom-bahiny aho ka holaka dia nisy nitifitra ka nidiitra tao andamosiko ny bala, ka nivoaka teo amin'ny kibo malemy izay azo rosoana totohondry. Tsy nahafaty ahy izany fa dia nihazakazaka ihany aho nilefa ary dia tafita ilay rano kely. Dia indro lehilahy iray niankohoka tamin'ny tany, nanontany azy aho hoe : "Zovy ianao ?" sady eo amin'ny "détente" ny tanako.

Niarina izy njery ahy ka hitako ny marika fotsy teo amin'ny handriny, marika maha miaramilako azy. Dia mbola nanontany azy aho hoe : "Maninona eto ianao ?". Dia namaly izy hoe : "Voan'ny bala aho, ka tapaka ny feko". Dia namaly azy indray aho : "Tsy afaka hibaby anao aho satria izaho koa mba voa. Mandadia ianao hahazo ery amin'ny randriandriaka amoron-drano ery. Dia ao mafina mandram-pahalin'ny andro. Raha maizina ny andro dia haniraka miaramila aty aho hamony anao, ka mamonje arabe amin'izay mba ho mora hita. Fa raha mipetraka eto manko ianao dia ho mora hitan'ny fahavalo ka vonoiny eo.

Rehefa avy nanafatrafatra azy teo aho dia lasa, ka tonga tery am-bava lâlana, ary indro ny miaramilako niandry teo ny sasany, fa ny sasany indray nitondra an'i Kapiteny Mahatsiaro izay tao ankaviako voan'ny grenade ny vavany manontolo. Hay nitondra azy no antony tsy namalian'ny miaramilako ny antso fahatelo tary an-toby.

Nony avy eo dia hoy aho tamin'ireo miaramilako : "Omeo lefona iray aho hataoko tehina, fa iny ny basiko hiambenana ao afara ao, fa voa amin'ny kiboko aho, ary mandehana any amin'ny tanàna Sahanaho mba hanao filanjana ho ahy sy ho an'i Kapiteny Mahatsiaro.

Tonga tao Sahanaho dia vita ny filanjana efatra, fa nisy roalahy hafa indray manko voan'ny famosa ny faladiany dia Andriamatoa Pely sy Lekoto izany. Raha tonga tao amin'ny toby dia naniraka olona haka an'Andriamatoa Todimanana ao Amboditavolo, kantao Betampona, izay dokoteran-drazana mahay mitsabo manokana ny fery avy amin'ny bala. Nomeny toaka tapaky ny vera aho, mba hitsapany ahy, hoy izy, fa raha misy simba ny tsinay dia tsy maintsy hangirifin'ny toaka. Fa raha tsy misy simba kosa dia tsy haninona. "Expérience" gasy io. Dia nosotroiko tokoa ny toaka kanefa tsy nisy zavatra nangirifiry. Dia nanantena aho fa sitrana. Ny hariva dia tonga ny mpimasy ary nametraka ny fanafody tamin'ny ratra ary dia nianona ny mangirifiry tamiko rehetra. Ny ampitso dia niverina ho aty Ampasinambo aho sy ny miaramilako anefa tsy dia nahomby loatra ny tao Marolambo. Narahina vahoaka maro avy tamin'ny faritanin'i Marolambo ihany izahay na dia izany aza, nanatitra anay ry zareo hatraty Ampasinambo mihitsy ny sasany.

Sitrana tanteraka ny feriko afaka 10 andro taorian'ny nahatongavanay teto Ampasinambo. Afaka roa tokom-bolana taorian'ny fahasitranako dia niakaran'ny miaramila frantsay avy any Fandriana Ampasinambo. Izany hoe namely avy an-damosina ry zalahy, kanefa ny niarovanay mafy dia ny fahavalo avy aty atsinanana : Nosy Varika, Mananjary. Tsy nampihontsona anay anefa ny fanafihan-drizareo tamin'izay. Nalefa tany Fiadanana ny miaramilako teo amin'ny toby, mba hananpy ny tany. Voatery nakisaka tany Anbodivoangy (avaratra) indray ny tobinay

Hatreto Ampasinambo hatrany Amborongala

Dimy andro ny nahatongavana tao dia nihevitra nanomana fanafihana ho eto Ampasinambo indray izaho, satria tonga tao Ambodivoangy ny miaramila 110 lahy avy tany Ambodinonoka nanara-dia ireo fahavaloo. Tapaka ny hevitra fa ny Alakamisy maraina, dimy andro taorian'ny nahatongavanay, dia hanoro lâlana an'ireto vahiny ny miaramiloko vitsivitsy alohan'ny hanafihana. Nozaraina vary hatao sosoa ny miaramila, satria misy elanelana be ihany Ambodivoangy sy Ampasinambo. Tsy hitahita anefa raha tsy ny poa-basy avy hatrany no nirefodrefotra nanodidina anay. Samy taitra ny rehetra ary samy nanavotra ny ainy nianavaratra. Avy eo vao nanatona ny fianakaviako teny Anivorano izahay nilefa, satria nokaramain'ny Vazaha 2000 ariary ny Gasy niaraka taminy, omena izay mahita ahy io, eny fa na dia ny toerana nisy ahy fotsiny aza. Tamin'izany dia mba nanana fanafody fambara loza aho (ody gasy io). Toy izao no fiasan'io fanafody io : amin'ny andro be (andro atoandro izany), raha mandeha eny andâlana aho ka mety hifanena amin'ny fahavaloo dia misy vorona miriotra misakan-dâlana eo anoloako. Amin'ny fanintelony, raha midabodaboka ny hiafina dia mifankahita. Amin'ny alina indray, raha matory tsara ny tena, ka hisy fahavaloo ho tonga ny ampitso dia ohatran'ny misy tânâr'olona mampikapakapaka ny lohako, arahin'ny mahatsiaro taitra, ary dia mifoha avy hatrany dia mamoha ny namana ao an-toby manontolo ary dia mampandre azy ireo fa tokony samy ho mailo, ary dia tokony hahandro sakafô fa ho tonga ny fahavaloo ny ampitso. Tsy maintsy miala izany ny ampitson'io. Inona tokoa fa dia tonga ny Frantsay ny ampitso, kanefa iza no hitany eo ?

Dia toy izany foana no niaianana isaky ny lasy nipetrahanay miaraka amin'io ody gasy io. Efa nisy 36 no lasy nipetrapetrahanay mandram-pahatonga tany Amborongala, ala atsimon'Ambodivoara, izay toerana farany namaharan'ny Tafika tia tanindrazana manontolo : ny avy any Ifanadiana, Mananjary, Nosy Varika, Ambohimanga du Sud. Raha navoriko ny basy dia nahitana basy matanjaka 240 : tao ny "mitrailleurs, mitrailles, masse 36, mousquets 75, sns. Izany no fiadiana nisy tao. Noho izany dia tsy sahin'ny Frantsay loatra ny nitsabaka tao. Ny nataon'ny Frantsay fahirano dia ireo olona tsotra niaraka taminay saingy tsy nipetraka teny an-toby. Ny Frantsay avy aty atsinanana dia nanao toby tao afaranay ary miaramila avy ao Fandriana ihany io. Ny tao andrefana ampitan'ny rano kely Sahamalakaina dia miaramilan'Amborongala ihany, saingy niaraka tamin'ny Frantsay. Ny tao atsimo tao Vohidahy dia Frantsay avy any Ambohimanga du Sud. Izany hoe dia voahodidina ny tobinay, hany ka dia tsy hita ny toerana hakana sakafô, ary ny vokatr'izany dia andrivony maro no maty isan'andro. Navorin'i Marosaly (Maréchal) Lehoa izahay Jeneraly (efa Jeneraly aho tamin'io fotoana io) sy ny mpitari-tafika mba hitady lâlana hamonjena ny vahoaka amin'io fahirano io. Izao no fanapahankevitra nivoaka : ny antsasaky ny mpitari-tafika, izany hoe vatan-dehilahy miisa 120, hamely an'i Sahamalakaina, ny 12 hafa hamely an'Ambodivoara. Raha potika

io dia hisy ny lèlana hamonjena ny olona. Izaho dia tafaray tamin'izay hamely an'i Sakamalakaina-Amborongala.

Roso ny dia ka ny vao maraina dia niakandrefana hamonjy ny tobin'ny fahavalô. Nony tonga teny akaiky dia nahatsinjo tany lemaka be vatovato sy "toile de tentes" maromaro. Nizara roa izahay, ny sasany namonjy ny havoana kely mitsivalana avy ao atsimon'ny toby, ny sasany avy ato atsinanana. Ka ny nifanekena dia ny any atsimo no hanapoaka basy "calibre 16" indray mandeha, izany no marika fa nahazo toerana avy izy rehetra. Dia injay fa nipoaka ny basy ka dia taitra ny Vazaha ary dia nisy niteny hoe : "Fokafoka ny Gasy, mandrosoa tompoko ô ! mandrosoa hisotro kafe !".

Niaraka tamin'izay dia bala variraraka no nalefany ka nahafaty miaramila iray taminay tato atsinanana, satria ilay io dia nitsangana njery azy niteny. Tafiditra tamin'ny vavany ny bala ka nivoaka tan-katoka. Naterina lavidavitra ny maty vao natombokay ny fifampitifirana. Nitifitra tsy an-kijanona ny tato Atsimo na ny tao Atsinanana. Zara raha nisy roa minitra nifampitifirana dia nisy nitomany nikiakiaka tao amin'ny lasin'ny Vazaha. Indreo nisy olona vaky nandositra nitondra ny maty tao aminy. Raha nanatona teny izahay nony avy eo dia rà nandriaka no sisa hitanay, riampy bala kesika iray. Nody niverina tany amin'ny toby rehefa vita ny fanafihana izay nahitana fahombiazana tokoa. Naharesy toy izany koa ny namanay avy tao Avaratra. Nahita toerana roa azo nivoahana amin'ny fahirano izany izahay.

Namory ny mpiady rehetra ny Marosaly Lehoa, ka namoaka izao fanapanahan-kevitra izao : "Be ny maty tamintsika noho ny hanoanana, koa tsy misy antony intsony hanohizana ny ady ka dia samia manavo-tena". Izany teny izany no nahatonga ny maro ho niakatra tany Ambositra, Fandriana. Ny sasany koa niakatra tao amin'ny Vazaha tao Ambodivoara ka anisan'izany ny marosaly Lehoa, ny Jeneraly Imboa sy ny namany, ny 11 novambra 1948. Natolotra ny Vazaha avokoa ny basy rehetra : mitrailleurs, sns, ny maraina. Mba anisan'ny niakatra koa aho sy ny fianakaviako ka nanolotra ny basiko tamin'ny Lietnà (Lieutenant) Camphin sady nangataka taminy ny hipetraka ao Tsarafandray, tanàna kely atsinanan'Ambodivoara. Izany rehetra izany no mitarika amin'ny dingam-piaianana hafa dia ny figadrana.

Voalohany, raha tsaraina amin'ny saina tsy miangatra, dia nisy tokoa ny firaisan-kina tamin'ny vahoaka malagasy tamin'izany andro izany. Ny ampahany tato amin'ny faritra nisy ahy no manamarina izany. Nizara telo ny vahoaka :

. Ny miaramila niady, zatovolahy feno 20 taona no ho miakatra. Raha niady ny sasany dia ny sasany hafa miambina ny toby. Raha antsoina andro dia avy andro, raha antsoina alina dia avy alina

. Biraon'ny ray aman-dreny : izy ireo no mandinika ny fandehan'ny ady, sady mikarakara ny sakafon'ny miaramila any an-tafika na eto an-toerana, na vary io na hena. Isan-kerinandro dia tsy maintsy misy omby aterina any amin'ny mpiady sy ny eto an-toerana mba hohanin'ny miaramila. Ny miaramila zazavao no manatitra azy any amin'ny toby.

. Ny mpiambin-tanana : io no miasa vary sy mangahazo ho sakafon'ny miaramila. Izy ireo no mpiambina ny tanana sy ny zaza amam-behivavy izay manampy azy ireo koa araka izay zakany.

Faharoa, tia fahafhana sy nikofoka mandrakariva hampiverina ny fahaleovantenany sy ny fiandrianam-pireneny ny vahoaka malagasy. Porofon'izany dia nisy antoko politika efatra nanao tolom-panafahana hatramin'ny 1896 na ha-zanatany ka hatramin'ny 1946. Ireto avy izany :

- Menalamba : Gasy mpanao ady anaty akata niambina ny miaramila na vazaha mpandeha any ambanivohitra. Ny taty amintsika dia Itompokolahy Rainimanganoro, ray aman-drenibe nonina tao Ambodilafa no tao anatin'y. Niady nanohitra ny Vazaha hatrany Sahavato izy, ary nizotra nanaraka an'Ampasinambo mihitsy aza. Tany Ambodivoara izy no nitolo-batana. Izany rehetra izany dia nitranga teo anelanelan'ny taona 1896 ka hatramin'ny 1900 eo ho eo.

- V.V.S. : Vy Vato Sakelika = Vonoy Vazaha Sisa. Taona 1900-1912 eo ho eo. Ny tena nisy azy dia tany amin'ny faritanin'Antananarivo, Toliara, Mahajanga, Antsiranana. Mba tao anatin'izany antoko izany ry Maopera Venance Manifatra, izay anisan'ny pretra malagasy voalohany. Avy any Toliara no fiaviany. Raha voasambotry ny fanjakana ny Filoha nasionaly tao Antananarivo dia niboraka daholo ny "secret", "dévoilé" hoy ny fiteny. Voasambotra ry Maopera Venance sy ny namany ka nalefa sesitany tany Nosilava, ka dia maty tany.

- Antoko sosialista : taorian'ny Ady Lehibe 1914-1918, dia tonga teto io antoko io nentir'ny Frantsay Paul Dussac. Nikambana tao ry Ralaimongo, Tata Max sy ny namany marobe. Tsy hadino tamin'izany ry Raseta, Ravoahangy, sns. Niady mafy ny tsindrihazolena sy ny forongan'ny fanjanahantany, nanafoana ny miaramila mavo vody tao Manakara na ny SMOTIG.

- MDRM : raha voafidy ho "député" Andriamatoa Raseta, Ravoahangy, Rabemananjara, tamin'ny taona 1945, dia namorona ny antoko MDRM (Mouvement Démocratique de la Renovation Malagasy). Mpikambana tao aminy no tena nafana fo tamin'ny tolom-panafahana navaivay ny taona 1947-1948, izay voarakitra ato anatin'ity tantara ity ny fandraisana anjaran'ny tena teo anatrehan'ny tanindrazana.